

I
N
T
E
R
V
J
U

IGOR TORKAR

osemdesetletnik

Ko sem se odločil za tale intervju s tabo, sem pomislil tudi na Bora. Dva osemdesetletnika, sem si rekel, dvoje različnih izkušenj, dva različna značaja, to bi utegnilo biti zanimivo: hkratni, paralelni intervju. Bor je nenadoma odšel, ti si videti kot živa negacija let, ki jih nosiš (ali prevažáš po Ljubljani s svojim kolesom), kako bi opisal svoje občutje ob tem jubileju?

Naj ponovim tudi za bralce Sodobnosti: Ne počutim se starega osemdeset let, ampak samo osemkrat deset let!

Ne vem, kdaj sva se spoznala, vsekakor se pozna že dolgo, morda sva se zblíževala v nekakšnih koncentričnih krogih, najprej na široko in počasi, dokler se nisva gledala čisto od blizu iz oči v oči in si, vsaj kdaj, najbrž tudi s tvoje strani, poskušala pogledati v dušo... Ves ta čas, oprusti moji iskrenosti, sem imel in še imam občutek, da si z večino stvari (ali tudi ljudi?) okrog sebe in v slovenskem prostoru prej nezadovoljen kot ne? Se motim? Če se ne, ali lahko kaj rečeš o razlogih za to?

Seveda sva včasih drug drugemu pogledala v dušo. Ugotovila: oba sva – kot vsak človek – podobna Janusu. Imava dve glavi, dva obraza: jasen in oblačen, pogumen in prebrisan. Kot vidiš, se tudi pri tem vprašanju ponavljam. Pozneje se ne bom več: Res je, da sem bil in sem – na žalost tudi zdaj s številnimi stvarmi in ljudmi v slovenski hiši nezadovoljen. Res je, da se velikokrat razjezim. Ampak za to ni kriv moj petardast značaj, ki ga je rodila mešanica hudih genov. Mama Vipavka, oče Kraševец!! Kriva sta dva družbena režima, ki sem ju – še kar pokončno – preživel in prezaporil. In kriv je tudi tretji režim, ki ga preživljam zdaj. In to s težavo, ker mi meče pod noge taka razočaranja, da se prebuja moja jeza. V mojem razpraskanem življenju sva z jezo dolga leta prijateljevala. Zato poznam njene dobre in slabe lastnosti. Če kaznuje jeza, to ni kazen, ampak maščevanje. Kadar se sparita jeza in maščevanje, zavlada krutost. Kadar sem bil nespameten, sem jezo brž pokazal, kadar sem bil moder, sem znal skriti užaljenost. Škoti pravijo, da se hitro razjezijo – majhni ljudje. Vem, da ima jeza hudo ostrogo. Velikokrat pa je jeza tudi katalizator pri usmerjanju silnic srca in duše, kadar tkejo umetnino. O jezi še tole: Mark Twain je nekje zapisal: »Kadar si jezen, šteje – preden spregovoriš – počasi do štiri. Kadar si zelo jezen, pa kar takoj opsuje!« – Pri nas je danes vedno težje počasi šteti do štiri.

V literaturi in med stanovskimi tovariši si eden od tistih, ki strastno razmišljajo in govorijo o svobodi – je ta potreba notranjega opredeljevanja vrojena, ali je k temu pripomogla tudi tvoja dvojna zaporniška izkušnja, med vojno in po njej?

Kdor tava po razbeljeni afriški puščavi, mu fatamorgana pričara bister studenec žeje. Kdor je dolgo v zaporu, sanja ponoči in tudi podnevi, da ga objema in

poljublja nezvesta pohotnica Svoboda. Kdor je dve leti pretaboriščil v nacilagerjih Nemčije, tipka v pisalni stroj spomina:

Deveti dan pasjega marša. »Odmor« v brezovem gozdu. Popadamo na tla in pri priči tudi v mrtvaški spanec. Spanec, dobrasrčni morilec in zaplojevalec hkrati.

V sončno jutro tretjega maja 1945 me sunkoma zbudi noro kričanje, nor smeh, nori vzdih, noro ječanje, noro vriskanje.

Govorimo drug preko drugega. Eni mirno, drugi zadihano pa sunkoma, kot bi se kljuvali, tretji brezskrbno, četrti premišljeno, šesti s solzami sprostitev, sedmi z iskrami sovraštva v očeh. Šaljivo se biksamo, lasamo, spotikamo in se smejemo in si kažemo jezike in se od izčrpanosti zdaj pa zdaj opotekamo in molimo in preklinjamo in pojemo in dvigamo in spuščamo roke, kot da igramo nekakšno čudežno, še nikoli igrano odbojko z oranžno žogo jutranjega sonca, ki se je dvignila izza hribov in se z neba prekotalila po vejah starih brez nad nas. Prikotalila, ne napihnjena s sončno lučjo in tudi z zrakom ne ... ampak s SVOBODO ...

Na romanju v obljubljeni deželo, SVOBODNO SLOVENIJO, smo Ljuban Jakše in Mirko Košir in jaz največ modrovali o svobodi. Modrovali resno, prizadeto pa tudi šaljivo in celo ironično, kajti pomenkom se je večkrat pridružil tudi stari zbadljivec DVOM.

Je SVOBODA res samo milni mehurček, ki kdaj pa kdaj v mirnem zraku zaplava pred verujočimi očmi, a se zmeraj kaj kmalu razpoči v nič? Je! Svoboda JE milni mehurček. Vetri, burje, viharji človeškega življenja ga razpočijo. Še večkrat pa ga z buciko požrešnega egoizma predremo ljudje sami. Še sreča, da je v nas do smrti tudi nekaj otročjega. Radi se igramo. Vedno znova si sleherna generacija zameša milnico vere in napihuje milne mehurčke svobode.

V leksikonih je zapisano: Beseda svoboda – uporabljena v vsakdanji rabi – je izraz za neodvisnost.

V svobodi je torej odsotnost kakršnekoli zunanje, psihične ali fizične sile in prisile.

Odločilno je, kdo določi ali predpiše, kaj je svoboda! Ta nekdo je lahko določena ideologija, ki si je priborila oblast, ali pa prepotentni diktatorski posameznik. Ta lahko ironično predpiše parolo: Svoboda je suženjstvo!

Politična svoboda je od vseh kameleonov najbolj kameleonska!

Svobodno se odločim, da grem po cvetočem travniku. A res hodim svobodno naravnost? Bela marjetica mi zadrži korak. Obidem jo, da je ne bi pohodil. Po travniku torej le nisem hodil svobodno naravnost!

Neomejeno svoboden bi bil le popolnoma sam, nekje, kjer ne bi bilo nobenega človeka in sploh ničesar živega.

Že, že. Ampak v takem svetu bi bil svoboden edino tisti samotar, ki ne bi imel fantazije, domišljije in sanj. Takega človeka pa ni!

Res je. Domišljjski svet je zahteven, oblasten. Zapelje te v trdoživo, a ustvarjalno – suženjstvo! Sploh pa – a je SVOBODA samo ena?

Najbrž ...

Mogoče jih je pa več. V razglasih, zakonih in ustavah pa v različnih knjigah in v različnih glavah je namreč napisanih in sanjanih nešteto svobod: duhovna svoboda, fizična svoboda, verska, osebna, družbena, politična svoboda. Pa seksualna svoboda pa velika, polovična, zadušena svoboda in še in še!

Nobena od teh svobod NI SVOBODA! Svoboda ne prenese nobenega pridevnika!

Že, že. Ampak če svoboda nima pridevnika, se zamegli v abstrakten pojem.

Fantje, kaj pa če bi – za šalo – razmišljali tudi o tem, da je svoboda lahko tudi služkinja anarhije! Svoboda je lahko sužnja mojih strasti, razvad in čustev.

Pa tudi narobe! Velikokrat si ti sam suženj svobode. Svoboda zapeljuje! Svoboda je zapeljivka! Od vseh zapeljivk najbolj prebrisana, vročekrvna, zahtevna. In če si zapeljevan, nisi več svoboden!

Kaj pa, če je Svoboda le Sneguljčica iz pravljice? Sneguljčica, ki je v življenju še nihče ni videl, ker življenje ni pravljica! Sneguljčica, ki živi prav zato, ker je ni!

Neozdravljiv dvomljivec, nevernež si! Mlad stavec! Smiliš se mi!

Nehajmo, fantje, da ne zdrsnemo v prepir že v prvem tednu svobode!

Rečem: Fantje, kljub nekaterim dvomom upam, da mi bo pomagalo živeti spoznanje, ki ga nikomer ne vsiljujem: Večno nasilje – morilec svobode – te lahko prisili, da priznaš karkoli. Tudi to, česar nisi storil. In vendar takšno priznanje ni izdajstvo. Če bi me NASILJE lahko prisililo, da bi sam v sebi nehal – na primer – ljubiti ljubljeno bitje – to bi bilo izdajstvo. Tega pa nobeno nasilje ne more doseči! Ne more prodreti vame. Spominov na mladost pa mlade ljubezni, prvih srečanj in ljubezni z ženo pa ljubezni do hčerke, do vnučke, do sestre, do življenja in do pisanja – mi ne more nobeno nasilje umazati, spuliti iz srca in ubiti! Moj notranji svet je kljub nasilju svoboden!

Spodbudna filozofija!

Teorija!!

Kaj pa praksa??

Prav, prav, fantje. Tudi mene zanima praksa. Tudi jaz razmišljam, kako bomo Slovenci na novo rojeno SVOBODO živeli v praksi.

Imaš samo pol izkušnje, če smem tako reči, pa vendar: če je zapor z metodami, ki jih uporablja, z jemanjem svobode in z drugimi oblikami razčlovečevanja človeka s formalnega vidika nekakšna kazen, kdaj je to kazen teže prestajati: če veš, da si nedolžen, ali če si vendarle kdaj kaj zakrivil? Konkretno: kako si prenašal nemški (okupacijski) in kako socialistični zapor?

Če te udari po obrazu in srcu oče – ta udarec teže preboliš, kot če te udari po obrazu in srcu okupator tvoje rodne zemlje. Otekel obraz in oteklo srce po okupatorjevem udarcu – hladijo mrzli obkladki svetega sovraštva.

Nisem preživel samo dveh zaporov: nemškega in socialističnega. Prenesel sem pokončno tudi tretji zapor. Najhujši! Od zmage notorično objestna mati Domovina me je nedolžnega zaprla. Po štirih letih me je spustila na – pogojno svobodo. Vrnitev na to pogojno svobodo sem »užival« dolge mesece. Vsaka vrnitev je grenko izkustvo, s katerim se moraš soočiti. Moraš! Vrnitev je bolečina, ki žge in peče bolj kot rane, ki so mi jih zasekali vojna, lagerji in zapori. Hujši kot pravi zapori je zapor, v katerega te prve mesece po prihodu iz zapora zaklene SVOBODA. Vrnitev iz kaznilnice v svobodo je skok na glavo v prazen bazen. Vrnitev je mučno obujanje starih čustev in misli. Vrnitev je »začeti vse znova«. To pa je zaradi omrtvičenega razuma, srca in duše prekleto težka hoja. Ceste in ljudje so drugačni, kot so bili ob tvojem odhodu v zapor. Povratek med vsakdanje ljudi neusmiljeno zahteva, da moraš prenašati njihovo nevhvaležnost, pozabljivost, ravnodušnost, slepoto, strahopetnost! Šteješ znance, prejšnje prijatelje, ki hodijo mirno mimo tebe. Nobeden ne pozdravi. Osamljenost po vrnitvi je hujša, brezsrčnejša in še bolj zlobna kot osamljenost v zaporu, v šestnajstmesečni samic! Deveti... enajsti znanec gre mimo. Mimo, s pogledom v nasprotni zid. Doumi že vendar, to so pač vsakdanji ljudje. In se

zasmeješ. Z žolčem! Očitno je tem ljudem, mojemu milemu narodu, eno figo mar, če sem bil po krivici zaprt. Bili so in bodo po krivici zaprti še premnogi, pa bo zaradi tega moj mili narod molil, klel, jedel, pil, kavsals, spal in marksals in demokratsil mirno naprej.

V mesecih bridkega zavora, v katerega me zaklepa SVOBODA, vse večkrat sedem v gostilno. Pijem in se vedno glasneje molče smejem. Zdaj že z jetri. Narod! Kaj si pravzaprav, ti moj mili, vedno romantično čaščeni slovenski narod? Značaj-než? Potuhnjenec? Računarski podkupljivež??

Pijano mrmram prazni steklenici. Tudi besede so kot pijane. Ponavljajo se. Prepletajo se, bežijo v druge smisle. Obupujejo, obtožujejo. Skozi opijanjeni sluh se mi zazdi, da ves ta slap besed šumi iz nekih drugih ust. Jaz... jaz samo poslušam. Ne, ne, prekletu! Ne bom samo poslušal. Ne bom molčal! Pogojna svoboda, ki ste jo podarili nedolžnemu zaporniku je – ŽALITEV! Ne bom molčal, da mi ne daste službe! Ne bom molčal, da me načrtno puščate v družbenopolitični puščavi, na robu življenja! Na robu prepada! Vaša zahrbtna želja je, da bi se v ta prepad, zgubljen in zapit, zvrnil čimprej sam. Ne! Ne bom več molčal.

S pestjo udarim prazno steklenico, da pade na tla. Žvenket črepinj mi zazveni v ušesih kot steklen smeh. Zmrazi mi kožo v kurjo polt. Plačam pijāčo in razbitu steklenico. Vijugam skozi prazno gostilno na cesto. Ližem, sesam krvavo pest... in streljam iz ust krvave pljunke. Kot da hočem opljuvati vsaj cesto, ki me ne pelje – nikamor. Bom sploh lahko še kdaj zavil s te slepe ulice pogojne svobode?

Ponavljam: Hujši kot pravi zavori je zavor, v katerega te v prvih mesecih svobode zakleše – Svoboda!

Stari revolucionarji so imeli zapore za neke vrste univerzo. Si se ti v njih – vem, da je to cinizem – česa naučil?

Naj bo tudi moj odgovor malce ciničen. »Stari revolucionarji« – pravilneje – »stari bojovníki za OBLAST« so imeli v zaporu »Alma mater stalinico« – po slovensko – »Mater rednico stalinico«. Učili so se iz priročnika, ki ga je že pred stoletji napisal črni Veliki inkvizitor Torquemada – prapraoče rdečega Velikega inkvizitorja Stalina. Vsi so doktorirali iz teorije psihofizičnih mučilnih znanosti in osvojili naslov: Doktor inkvizicije. Ti doktorji so nam s komunističnim lijakom dolga leta vliвали v glave teorijo rdeče inkvizicije. V štiriletnem socialističnem zaporu sem PRAKSO te teorije občutil na lastni koži.

Bral sem tvoje Jetniške sonete. Nekateri, morda celo večina, se mi zdijo tako uravnoveženi, kot da si imel, ko si jih pisal, do lastne usode nekakšno intelektualno distanco...

...Moja Usoda je tudi moja pesniška Muza. Moja Erato, moja Kaliope. Ona je pisala Jetniške sonete. Ker ni maščevalna, mi je pomagala, da v mojih sonetih ni HLADNE »intelektualne distance« – da uporabim tvojo premišljeno formulacijo – ampak so v njih VRELA prekletu doživeta čustvena plivkanja. Plime, oseke v razumu in srcu!

Bilo bi čudno, če ne bi bilo tako: Ne samo tvoji Jetniški soneti, tudi tvoja dramatika, tvoja romana DESETI BRATJE in še zlasti UMIRANJE NA OBROKE so v marsičem tvoja zaporniška realna in doživljajska kronika. Postavlja se zanimivo vprašanje: Ti pisateljsko vračanje

v svoja zaporniška leta lajša v določenem smislu vendarle travmatična čustva ali pa jih ohranja kot odprto rano? Gre, skratka, za vprašanje: analizirati ali pozabiti.

Oboje! Analizirati IN pozabiti!

Zaradi vsega tega pa tudi zaradi bioloških razlogov (vse manj je ljudi tvoje generacije) si vse bolj samotni jezdec v slovenski literaturi, tudi zdaj, ob osemdesetletnici. Čutiš to sekanje v svojem gozdu ali se umikaš iz njega v podrast, med mlajše generacije?

Osemkrat deset let sem skozi žarke sonca, skozi dež in točo neviht korakal kot SAMOHODEC. Na tej poti sem si nabral nekaj spoznanj, ki sem jih že večkrat objavil v javnih občilih. Recimo spoznanje, da je treba v pisateljskih združenjih obsoditi cvetoče klanovstvo, kajti KLANOVSTVO pomeni: GRABITI K SEBI FUNKCIJE, POZICIJE in s tem OBLAST! Ker sem to javno obsodil, sta mi predsednika DSP-ja in PEN-a (za osemdesetletnico!) v Književnih listih Dela podarila hudo obsodbo in celo zahtevo, da se jim moram OPRAVIČITI. Najbrž zato, ker sta mi pozabila poslati brzojavni čestitki.

Le kaj naj bi, kot Samohodec, našel razumevajočega pri takih klanovcih mlajše generacije? Nič! Niti bontonske pozornosti!

Si pesnik, dramatik, prozaist. Bi kateri od teh dejavnosti dal prednost?

Nobeni od naštetih dejavnosti ne dajem prednosti. Kako in kdaj izberem eno ali drugo dejavnost, odločajo moja čustvena stanja. Pri psihosintezi umetniškega dela je zame katalizator zaresen jok, zaresen smeh ali zaresna jeza. Poezija je studenec, dramatika hudournik. Poezija je svetloba, je senca, dramatika prepir svetlobe in sence. Poezija je solza, je smehljaj, je krik, dramatika spopad solz, smeha in krikov.

Proza je pletenica dramatike in poezije.

Nekateri pravijo, da si zadrž moralist, zlasti z mislijo na tvoje javne nastope (simpoziji, razna srečanja), epigramatiko...

V oznaki »zadrž moralist« se skriva paradoks! Kdor je zadrž, ni moralen! Predvsem pa morala ne prenese nobenega pridevnika. Ni šepaste, prebrisane, blage, jezne, zadržte morale. Nikoli nisem in nikoli ne bom »zadržto moraliziral«. Vedno sem in bom tudi v prihodnje samo napadalno opozarjal, da je v naši kulturi pa tudi v naši »maksistrankarski« družbi vedno več ustvarjalcev vseh zvrsti, ki moralo zavestno mečejo na smetišče. S tem napadalnim opozarjanjem sem si mnogokrat »prislužil« grd protinapad »ad personam«.

Vedno si imel občutek odrinjenosti, zapostavljenosti, zdaj, ob jubileju, se ne moreš pritoževati, Mohorjeva družba ti je ponatisnila roman DESETI BRATJE, v Drami ti pripravljajo ponovitev drame BALADA O TAŠČICI, PG Kranj je krstilo tvojo novo satiro REVI-ZOR 93, v Škofji Loki ZKO in LOŠKI ODER pripravljajo krstno predstavo tvoje nove satirične komedije VSTAJENJE JOZEFA ŠVEJKA. Tale intervju in še marsikateri drug v teh dneh je tudi neke

vrste pozornost. Kaj ti vse to pomeni? Gre za jubilej kot jubilej ali v tem odkrivaš še kaj drugega? Recimo: obzirno popravljanje starih krivic?

Odkrivam, da so tudi ob mojem jubileju ocenjevalci mojega dela še vedno razdeljeni v dve skupini. V nekaterih javnih občilih poskriti kameleonski »prenovitelji« so – na primer – »budno« gledali in poslušali krstno predstavo moje satirične komedije REVIZOR 93 v kranjskem gledališču, ki razkrinkava v naših igralnicah in še kje »udbomafijce«, da uporabim modno oznako. Takoj je v enem od naših časopisov »poslušni« ocenjevalec zapisal, da je Torkar napisal ohlapno in nepogobjeno satiro in da je bilo na premieri malo smeha in prizadetosti. Resnica: aplavza na odprti sceni, precej smeha ter dolgotrajno ploskanje na koncu! No, takih »diskvalifikatorjev Torkarja« je res vedno manj. Številna javna občila, tudi najmočnejša TV pomaga, da postaja ob mojem jubileju opazno »obzirno popravljanje starih krivic«. Popravljanje krivic po vseh teh desetletjih! Se pravi, popravljanje krivic – z veliko zamudo.

Ti je bilo kdaj žal, da se nisi držal svojega poklica in si se oženil z literaturo, čeprav si vnaprej vedel, da njen jarem ni lahak?

Oženil sem se trikrat. Neveste: Kemija, Literatura, Policija. Dvaindvajset let sem profesoril na Akademiji za likovno umetnost, kjer sem razlagal kemične in fizikalne lastnosti slikarskih, kiparskih in grafičnih materialov. Najtežji zakonski jarem sem prenašal s Policijo. Od te ksantipovske žene sem se po sedmih letih (zaporov!!) ločil! Težkoliahek zakonski jarem z Literaturo pa prenašam s kraševsko vzdržljivostjo.

Imaš dve imeni, Boris Fakin in Igor Torkar, na katero bolj slišiš? Se odzivaš na današnji slovenski svet okrog sebe na dvojni ravni, kot občan Fakin in kot pisatelj Torkar?

Na današnji slovenski svet – da uporabim tvojo formulacijo – se odzivam predvsem kot pisatelj s svojimi številnimi opozarjajočimi deli. Kot občan pa se odzivam, kadar se naša družbenopolitična klima stemni v nevihtni kaos!

Kolikokrat si, če si, pričakoval odrešilne spremembe, ki naj bi Slovencem prinesle boljše čase, in bil morda razočaran? Si še zmerom dovolj »naiven«, da te utegne še kaj razočarati?

V mojem maratonskem življenju sem pričakoval boljše čase za Slovence – prevečkrat. Kljub temu pa . . . ne morem živeti – brez upanja. Ob tem naj povem staro kraševsko modrost. Clovek neha upati šele takrat, kadar ga za nobeno stvar ni več strah. Mene je še vedno strah – za Slovenijo, mojo deželo!

Kdo te je bolj razočaral, politiki ali pisateljski kolegi?

Oboji! Politiki so me razočarali z zapori, pisatelji (ne vsi!) pa na svobodi, kar je bilo za moje »psihotelo« hujše!

Kakšno veselje ali zadoščenje ti dela literatura, predvsem tista, ki jo sam pišeš, seveda?

Pisanje literature je vroč in mrzel tuš, ki vzdržuje higieno duše.

Opaziš kje razkol med generacijami ali vsaj nevarno zarezo med njimi?

O večno enakih razkolih ali nevarnih zarezah med generacijami ne razmišljam alarmantno. Bolj ko sem star, večkrat se spomnim, da talmud opozarja: Ko se modrec zjezi, neha biti moder. – O razlikah med generacijami najraje razmišljam odrešujoče šaljivo: Z mladim advokatom se izgubi dediščina, z mladim zdravnikom se polni pokopališče. V stare sode staro vino, v nove sode novo vino. Mladi hodijo v gručah, odrasli v trojках, četvorkah, stari sami! Iz mladih lažnjivcev in hinavčkov nastanejo stari goljufi. Mladi govorijo o idejah, odrasli o dejstvih, stari o porazih. Mlada kri pravi: poskočiva! Stara: posediva! Skratka: Treba bi bilo biti najprej star in potem mlad!

Kaj bi še rad napisal v prihodnje? Se ti z leti satirična ost ostri ali topi?

Prijazneje rečeno: postajaš z leti bolj prizanesljiv do svojih in tujih napak ali pa te ob njih navdaja božja jeza?

Pišem roman, v katerem gre Smrt na dopust. Pisanje krmarim tako, da bi Smrt ostala na počitnicah – kar najdlje.

Težave, ki jih nosim v zvrhani košari svojega življenja, so mi prinesle izkušnjo. Izkušnja modrost. Modrost neprizanesljivost do svojih in prizanesljivost do tujih napak. Ob pisateljskih kameleonih pa me navdaja – ne božja, ampak kraševska jeza.

Na koncu tega najinega (pisnega) pogovora popravljam svojo morebitno napako ali premajhno občutljivost, da ti nisem postavil vprašanja, ki si ga morda pričakoval. Odgovori mi torej še na vprašanje, ki ti ga nisem postavil . . .

Vprašanje, ki mi ga nisi postavil, je v mojih odgovorih: Sadov sreče ne trgamo z drevesa krivice. Kot bedakov ne more zadeti možganska kap, stalinističnih (še vedno živečih!) rabljev ne more zadeti srčna kap! Kadar sem srečal pravičnost, sem bil prav tako srečen, kot sem bil nesrečen, kadar pravičnosti nisem srečal. PRAVIČNOST bi morala biti človeštvu najvišji ideal – je pred petsto leti zapisal Erazem Rotterdamski!

Pripravil
Ciril Zlobec